

İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı

Osmanlı Toplumunda Kıtliklar (1560-1660)

Zafer Karademir

İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014, 373 s.

Esra ATMACA*

Elimizdeki çalışma, yazarın 2013 yılında tamamladığı “Osmanlı İmparatorluğu’nda Darlık Ekonomisi ve Kıtliklar: 1560-1660” adlı doktora çalışmasının “İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtliklar (1560-1660)” şeklinde isimlendirilerek yayına hazırlanmış halidir. Çalışma; önsöz, giriş, beş bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Önsözde yazar, çalışmanın konusunu ve sınırlarını, ana kaynaklarını, faydalandığı diğer kaynakları ve konu ile ilgili inceleme ve araştırmalardan yararlandığını, çalışmada hangi sorulara cevap aranacağını belirtmektedir. Buna göre çalışmada, incelenen zaman diliminde (1560-1660) Osmanlı insanının temel besin maddelerinde yaşadığı darlık ve kıtlıkların neden ortaya çıktığı ve bunların nasıl yaşandığı konusu açıklanmaya çalışılmış, toplumun ve idarecilerin kısa ya da uzun süreli gelişmeler neticesinde ortaya çıkan iâşe krizlerine direnip direnmedikleri, şayet bunu başardılarsa nasıl başardıkları gibi temel sorulara cevap aranmış, mekân açısından da Anadolu Yarımadası ile Ege Adalarında yaşanan krizler çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur.

Giriş kısmında yazar, temel gıda maddelerinin yeterince ve zamanında temin edilmesi, bunların depolanması, ihtiyaç sahiplerine adaletli bir şekilde ve güvenle ulaştırılmasının ciddi bir ekonomik çaba ile birlikte sağlam bir iletişim ve örgütlenme ağını gerekli kıldığını, bu ağa zarar verecek her türlü müdahalenin sistemi sarstığını, bu sarsıntıların da kısa veya uzun vadede iâşe darlıklarını beraberinde getirdiğini, bu darlıkların doruk noktasına ulaştığı kıtlık süreçlerinin de bu sistemin işleyemez hale geldiğinin belirtisi olduğunu söylemektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun da pek çok kez iâşe krizleriyle karşı karşıya geldiğini ifade eden yazar öncelikle darlık ve kıtlık kavramlarını tanıttir.

* Dr., Kur’an Kursu Öğreticisi, Sakarya İli Adapazarı İlçe Müftülüğü.

maktadır. Bundan sonra da iâşe darlıklarını darlık, tek meta kıtlığı, şok kıtlık, yapay kıtlık, büyük genel kıtlık şeklinde bir tablo ile derecelendirmektedir. 16. yüzyılın son 17. yüzyılın ilk yarısında yaygın bir şekilde yaşanan iâşe darlıkları ve kıtlıklarının şimdiiye dek başlı başına bir çalışmanın konusu olmaması nedeniyle bu konu üzerinde çalışmayı tercih ettiğini ifade etmekte, ayrıca konuyla dolaylı olarak ilgili olan çalışmaları da tanıtmaktadır.

Darlık ve kıtlıkların nedenlerini incelediği birinci bölümde yazar, diğer araştırmacıların konu ile ilgili yaptıkları değerlendirmelere yer vermiş ve genel kabul gören sınıflandırmaya tabi olarak kendisi de söz konusu nedenleri doğal ve beşeri nedenler olmak üzere iki ana temada ele almıştır. Doğal nedenlerin başında gelen kuraklık, çalışmanın konusu olan bölgelerde sık sık karşı karşıya gelinen problemlerden biri olmuştur. Yazarın tespitlerine göre yağışların yetersiz olması ve su azlığı dönemlerinde mevcut sular da yaşayan zararlı bakterilerin artması gibi nedenler köylerin boşalmasına yol açıyor, gıdanın tükenmesi sonucunda açlık dönemleri yaşanabiliyor, ayrıca kıtlığa bağlı olarak da pahalılık ortaya çıkıyordu. Taşrada ortaya çıkan kuraklık kaynaklı kıtlıklar, kendi bölgesi ile birlikte eğer bu bölge başkent in gıda maddesi tedarik ettiği alanlardan biri ise krizden başkent de etkileniyor; kuraklık, tarımla birlikte tarıma bağlı sanayi ürünlerinin de kıtlığına yol açıyordu. Doğal nedenler arasında ikinci sırayı alan aşırı soğuklar ve şiddetli kış şartları, kıtlığa yol açmasının yanı sıra insanların sağlığını da tehdit ediyor, yine bu nedenle meydana gelen yolların kapanması sorunu da kıtlık nedeni olabiliyordu. Yazar, aşırı soğuklarda sıradan insanların ve taşradaki şehirlerin neler yaşadığına dair diğer kaynaklarda rastlanılamayacak pek çok bilginin menâkıbnâmelerde yer aldığını tespit etmiş, Osmanlı ordusunun aşırı soğuklardan etkilenmesi ile ilgili örnekler vermek suretiyle asker in bu konuda yaşadığı sıkıntıyı ele almış, olumsuz nedenler karşısında halkın çeşitli yöntemlerle önlem aldığını da belirtmiştir. Bunlardan başka doğal nedenler arasında sel, çekirge istilâsı, coğrafi güçlükler yer almaktadır. Darlık ve kıtlığın beşerî nedenleri arasında ise ilk sırayı demografik yapıdaki değişim almakta, onu eşkıyalık hareketleri, savaşlar, karaborsacılık anlamındaki ihtikâr, kaçakçılık, idari hata ve suiistimaller, toprakların ekimi ve sulanmasındaki sorunlar takip etmektedir. Yazarın bu konuları incelerken oluşturduğu tablolar bilgiye pratik yoldan ulaşmayı sağlamakta ve konunun anlaşılması için oldukça güzel örnekler

sunmaktadır. Bu tablolar arasında çeşitli yerleşim birimlerindeki nüfus değişimi, kişi başına düşen yıllık buğday miktarının yıllara göre değişimi, kaçakçılık vakalarında hangi metanın nereden nereye kaçırıldığı ve aslında gitmesi gereken güzergâhına dair bilgileri içeren tablolar yer almaktadır. Tablolara ait dipnotlar ise bölümün sonunda yer almaktadır. Ancak açıklayıcı olarak yer alması gereken bazı bilgiler aynı sayfada yer alabilmiştir. Yazar çalışmasında ele aldığı dönemde devletlerin iktisadi hayatın her alanında etkin bir şekilde yer aldıkları ya da bunu başarmaya çalıştıklarının açıkça görüldüğünü de ifade etmekte, buna dair örneklerle de yer vermektedir.

İkinci bölümde ise darlık ve kıtlıkların oluşum sürecini hızlandıran ve etkisini artıran nedenler ortaya konulmuştur. Bunların başında iâşe krizleri ile kimi zaman sebep ve sonuç ilişkisi ile birbirlerine bağlı olan salgınlar yer almakta, salgınlardan sonra ele alınan narh ve enflasyonun iâşe darlıkları ile arasındaki ilişkinin boyutlarının ne olduğu sorusunun, cevaplanması zor bir soru olduğu yazar tarafından ifade edilmektedir. Yazar burada narh uygulamasının, ilerleyen sayfalarda da gerekli yerlerde diğer bazı uygulamaların İslâm hukukundaki durumuna da açıklık getirmeye çalışmıştır. Sonuç itibarıyla narh uygulamasının iâşe krizlerinin ve fiyat dalgalanmalarının önüne geçebilmek ve bir nevi sigorta vazifesi görmesi için yürürlüğe konulduğunu söylemekte, bununla ilgili örnekler ile de konuyu daha açık hale getirmektedir. Ayrıca darlık ve kıtlık dönemlerinde görülen fiyat artışlarını ele aldığı tablo ile de kıtlığın tarihi, yeri, metanın kıtlık öncesi ve sonrası fiyatına dair bilgilere yer vererek artışın yüzdesini tespit etmektedir. Bunlardan başka selemcilik, koltukçuluk ve simsarlık, ulaşım ve nakliye zorlukları, toprakların terk edilmesi ve büyük çiftliklerin oluşumu, aşırı borçlanma ve faizcilik diğer beşerî nedenler arasında yer almaktadır.

Üçüncü bölümde ise yazar, darlığı veya kıtlığı yaşanan gıda maddelerini üç başlık altında; buğday ve mamulleri, hayvansal gıdalar ve tuz şeklinde gruplandırarak ele almakta, hammaddesi buğday olan ve bu nedenle ona bağlı bir yaşam süren başkent esnafını ve dükkân sayılarını sıralayan Evliya Çelebi'nin kayıtlarına yer vermektedir.

Dördüncü bölümde darlık ve kıtlıklarla nasıl mücadele edildiği konusunu ele alan yazar, son zamanlarda yapılan araştırmaların insanların iâşe krizleri ve

onların ortaya çıkmasına neden olan doğal ve beşerî nedenler karşısında sanıldığı kadar pasif olmadığını gösterdiğini belirtmektedir. Osmanlı halkının da kısa ve uzun vadeli önlemlerle bu zorlukları aşmaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca yazar, krizlerin aşılmasında veya aşılmasında belirleyici unsurlardan olan devletin piyasalara müdahalesinin ne şekilde olduğunun incelenmesinin de burada önemli olduğunu vurgulamaktadır. Darlık ve kıtlıklarla mücadele etme konusunda öncelikle zahire tedariki meselesi ve zahire tedarik edilen kaynakları ele almış, mîrî kaynaklar, en yakın yerler ve diğer devlet kaynaklarından zahire tedarik edildiğini ortaya koymuş, bununla ilgili tabloda da Osmanlı topraklarında kıtlık yaşanan ve zahire tedarik edilen (edilmek istenen) yerlere ait bilgilere yer vermiştir. Bunlardan başka vergi affı, tohum yardımı ve diğer destek ve önlemlerin belirtilmesi suretiyle konuya açıklık getirilmiştir. Tüm bunlardan sonra ise darlık ve kıtlık zamanlarında Osmanlı reayasının devlet elinin uzanamadığı durumlarda kendi çözümünü üretmesi hakkında yeni topraklar açma, ürün çeşitlendirme ve beslenme alışkanlığında değişim, darlık ve kıtlık dönemlerinde vakıflar ve imaretler, darlık ve kıtlık dönemlerinde tarım dışı çalışma hayatı konuları ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümü olan beşinci bölümünde yazar, darlık ve kıtlık dönemlerinde sosyal ve kültürel hayat üzerinde durmuştur. Sosyal hayatla ilgili olarak kitlesel ölümler, aile kurumunun söz konusu dönemlerdeki durumuna değinmiş, bazen insanların geçinebilmek amacıyla kendileri veya çocuklarının köle statüsünde satışa çıkarılmasına razı olduklarını tespit etmiştir. Darlık ve kıtlığa dini yaklaşımı bazı örneklerle ele almış, bu zorlu süreçlerin hac ibadetine olumsuz etkisinden, edebî metinlerde darlık ve kıtlıkların nasıl yer aldığından bahsetmiştir. Buna göre özellikle divan edebiyatında bu konuya daha çok temas edilmiş, para ayarında yapılan değişiklikler ve hayat pahalılığı başta olmak üzere iktisadî hayatın zorlukları ediplerce aktarılmıştır. Kış aylarının zorlukları hakkında şitâiyye, yaz aylarının sıcaklığı ile onun doğa ve insanlar üzerindeki etkileri hakkında ise temmûziyye adı verilen şiirler kaleme alınmıştır. Yazar bu bölümün sonunda ise Azmizâde Hâletî, Cinânî, Necatî, Hayretî gibi şairlerin beyitlerinden örneklerle yer vermiştir.

Yazarın sonuç kısmında tespit ettiği hususlar arasında hiçbir Osmanlı toprağının iaşe sıkıntılarından uzak kalmadığı, iaşe darlıklarının sebepleri arasın-

da ağırlıklı olarak kuraklık kaynaklı sıkıntıların yer aldığı, bununla birlikte insanların kendi iradesi ile sebep olduğu iâşe darlıklarının da Osmanlı reayasına büyük zorluklar yaşattığı, imparatorluk sınırları içerisindeki tüm bölgelerde meydana gelen kıtlıklar ve alınan önlemler arasında pek fark olmadığı, devletin darlık ekonomisi ile kıtlıklarla mücadelede geliştirdiği nevi şahsına münhasır yöntemleri tüm bölgelere ayırt etmeksizin uygulamaya çalıştığı, başkent ve Haremeyn'e bir nebze fazla önem verildiği yer almaktadır. Ayrıca yazar, tüm bu destek ve çabalar neticesinde yine de önlenemeyen darlık ve kıtlık vakalarının Avrupa'daki gibi yıkıcı sosyopolitik sonuçlar doğurmadığının söylenebileceğini de eklemektedir.

Osmanlı devletinin bir yüzyılda yaşadığı darlık ve kıtlık vakalarını ele alan yazarın ismi ile muhtevası uyumlu olan bu çalışmasının başında ortaya koymayı hedeflediği konuları oldukça ayrıntılı ve anlaşılır bir şekilde ele aldığı, temel olarak cevap aradığı soruların cevaplarına ulaştığı gözlenmiştir. Eserin hem akademik açıdan önemli bir boşluğu doldurduğunu, hem de sosyal bir konu olması ve yazarın akıcı üslubu hasebiyle halktan pek çok kesimin ilgiyle okuyacağı bir çalışma olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca ele alınan konunun diğer zaman ve mekanlardaki durumu hakkında araştırmalar yapılabileceğini gösteren, bu ve benzeri konuların araştırmacılar tarafından nasıl çalışılabileceğine dair metod açısından da örnek olacak bir çalışmadır.

Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu
Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna
Ahlakî Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım

Prof. Dr. İlhami GÜLER

Ankara Okulu Yayınları, 6. Basım, Ankara, 2013, 160 s.

Hatice MUT*

Kader konusu, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların üzerinde çok tartıştığı ancak son sözün söylenemediği ve canlılığını hiç yitirmeyen bir güncelliğe sahip oluşuyla dikkat çekmektedir. Konu ayrıca Allah'ın sıfatla-

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Yüksek Lisans Öğrencisi.

rının anlaşılması noktasında, Allah-insan, dünya-âhiret, mükellefiyet-ceza ve ödül ilişkisi gibi birçok konuyu kapsamıyla, mezheplerin teşekkülünde önemli bir yere sahip olmasıyla da önemlidir. Mâtürîdî olan Türkiye toplumunda “cebr” inancının hâkim oluşunu ortaya koyan ve eleştiren yazarlardan biri olan İlhamî Güler bu kitabında “cebr” ve “özgürlük” kavramlarının insanlar tarafından tutarsızca kullanılmasını betimleme ve daha çok Mu'tezile aklıyla probleme cevap bulma çabasındadır.

Eser, çarpıcı ve kitabın yazılma gayesini ortaya koyma noktasında önemli ipuçları veren bir ithafla başlar: “...”kısmeti kapalı” olduğu için evde kalan kızların, “göreceği olduğu” için kumaya, başkalarına ibret, kendilerine imtihan olsun diye (haşa) ana rahminde sakatlananların.... bütün kader kurbanlarının anısına...” İkinci baskıya önsöz, yöntem hakkında, giriş ve sonuç bölümleri dışında eser, iki bölümden oluşmaktadır. Yazar, ikinci baskıya önsöz kısmında, kitabın ismiyle ilgili ortaya konan tepkileri eleştirir. Halkın kafasında mevcut olan hem mutlak iyi, hem de her istediğini dilediğince yapan Allah algısını, “Tanrı tasavvurlarını ahlaksızlaştırmak” olarak nitelendirir. Bu kitabın tezi olarak da Eş'ar'iliğin oluşturduğu Allah tasavvurunun yerine Mu'tezile ve Mâtürîdî aklının Kur'an'a daha yakın oluşunu temellendirmeye çalışmak olarak ifade etmiştir (s. 7-8).

Kitabın yöntemi hakkında Güler, kitap boyunca tartışılan sorunun, halk muhayyilesi boyutunu tespit için S.Ülgener'in başvurduğu bir yöntem olan halk dilindeki edebî ürünler, darbimeseller ve deyimlerin tahlili olduğunu ifade eder. Yine yazar, parçacı-lafızcı yorum biçimini eleştirerek, herhangi bir sorunu araştırırken Kur'an'ın bütününe bakmak gerektiğini belirtir (s. 9-10).

“Giriş” bölümünde, Allah tasavvurunun dinî yaşamdaki önemine, din-Tanrı ilişkisine dikkat çekilmektedir. Allah inancı, salt zihinsel bir durum değildir. İbrâhîmî gelenekte bu ilişki, özgür irâdeye dayanan bir ahlâkî ilişkidir. Allah, mutlak güç sahibi olmasına rağmen, bu ilişki salt güce dayanmaz. Güler, İslâm dininin dünya ve âhirete bakan yüzünü ihmal etmeyenlerin “İslâm Medeniyeti”ni kurduklarını söylerken Gazzâlî ile dinin mistik yorumunun ağır basması sonucu meydana geldiğini iddia ettiği anlam kaymasını eleştirir (s. 11-16).

Türk toplumundaki Allah tasavvurunu, deyimler ve edebiyat ürünleri üzerinden tahlil eden yazar, halkın (tecrübenin) ve kafanın (kelâmî algı) tasavvurunun farklı oluşunu deyimler ve darbımesellerle örneklendirir. Güler, kader kavramının resmî-dinî ideoloji tarafından akâid eserlerinde belirlenip öğretildiğini ifade eder. İnsanî sorumluluklardan “Allah'ın takdiri” anlayışıyla kurtulma tavrını eleştirir (s. 17-25). Türk toplumundaki Allah tasavvurunun itikadî kökenini irdeleyen Güler, Mâtürîdî olmalarına karşın, Türk toplumundaki bu tasavvurun, Eş'arî çizgisinde şekillenişinin tarihî sürecini anlatır (s. 25-28).

Ahlâkın tanımı yapılırken ahlâkın karşılıklı bir ilişki oluşu vurgusu yapılmıştır. İslâm ahlâkçılarının ifadesiyle, ahlâkın “hulk”tan türetildiği, hâl ve huy olarak tanımlanması gerektiği belirtilir. Ahlâkî eylemin değerinin kaynağıyla ilgili olarak da eylemi sonucuna göre değerlendiren teori ve ahlâkî eylemi bir ödev olarak görüp sonucu dikkate almayan Kant ahlâkı ele alınır.

“Ahlâkî Olanı Bilmenin İmkânı ve Yolu” başlığı altında yazar, bu konuya ilişkin yaklaşımları (ahlâkî mutlakiyet, ahlâkî görelilik) ele alır. Kur'an ahlâkının, ahlâkî ilişkideki herkese fayda ve haz sağlamak oluşunu ifade eder.

Ahlâkî davranışı kısaca “insan haklarını koruyan davranışlar” şeklinde tanımlayan yazar (s. 33) konuyla ilgili İslâm filozofları ve kelâmcıların bakışını ortaya koyar. İnsanın doğru ve yanlış görebileceğini ifade ederken bunun için gayret göstermeyi, hayatın anlamı olan “denenme”nin yarısı olarak görmektedir. Ayrıca Kur'an'da akletmek ve ahlâklı olmak örtüşmüştür. “...akleden ahlâklı oluyor demektir.” (s. 37) ifadesini kullanan Güler, Mâtürîdî ve Mu'tezile kelâmının yakın bir çizgiyle, vahiyden önce insan aklının iyi-kötüyü bilebileceği iddiasını dile getirir (s. 29-38).

“Ahlâkın Allah'a Nisbeti” başlığında Allah hakkında konuşmanın imkânı tartışılır. Yahudi ve Hristiyanların Allah tasavvurları zikredildikten sonra İslâm kelâmcılarının konuya bakışı ele alınır. Allah'ın bir ferdiyet olarak, varlığının insanlar tarafından anlaşılacağı vurgusuyla, Zâtiyeti ve fiilleriyle insanlar için önemli oluşuna dikkat çeken yazar, sübûtî sıfatların insan-Allah ilişkisindeki ehemmiyetine vurgu yapar. İsimlerin tevkîfi, sıfatların ise kıyasî oluşunu kelâm ekollerince ifade eder ve nihayetinde Allah'a, “ahlâklılık” sıfatını atfetmede sakınca olmadığını belirtir (s. 39-45).

“Ahlâkî Allah'a İzâfe Etmenin İmkânı” bahsinde Güler, ahlâkın hür irâde ile gerçekleşen bir ilişki, huy haline gelmiş davranış biçimi olduğunu, akıl sayesinde büyük ölçüde bilinebileceğini belirtir. Ahlâkî olarak gördüğümüz olumlu faziletler Allah'ta tam ve mükemmeldir. “...Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız” şeklindeki hadisin sıhhati bizi ilgilendirmiyor. Bizi ilgilendiren halk muhayyilesinin Ortaçağ'da, ahlâkî Allah'a nispet etmesi ve bunun itibar görmesidir.” (s. 47) diyen yazar, İzutsu'nun üç semitik dinin tasvir ettiği Allah'ın, “ahlâkî” bir Allah oluşu tespitini verir (s. 45-48).

“Ahlâk-Allah İlişkisinde Mevcut Yaklaşımlar” başlığı altında yazar, üç kelâm ekolünün Allah'ı tenzihte hemfikir olduklarını belirtirken Eş'arîliğin konuya bakışının Allah'ın mutlak gücüne vurguyla, mülkünde dilediğince tasarruf eden bir Allah tasavvuru olduğunu dile getirir. Eş'arîler'in, Allah'ın fiilerinde temsil metodunu kabul etmeyerek, ilahi emirlerin gelişigüzel, maslahat ve sebeplilik ilkesi taşımadığı inancına sahip olduklarını belirtir. Merhamet ve sevgiyi öne çıkaran tasavvuf eğiliminde ise Allah, mutlak kudret sahibi olmakla birlikte, O'na karşı bir dostluğun vurgusu Allah'ı ahlâkî bir özne olarak görmeyi getirmiştir. Hikmet ve adâleti öne çıkaran bakış açısı bağlamında Mâtürîdî ve Mutezile'yi ele alan Güler, Allah'ın sebepsiz bir fiil yaratmayacağı noktasında iki ekolün de hemfikir oluşunu dile getirir. Mu'tezile, adâlet anlayışlarınca bunu Allah'a vâcîp görürken, Mâtürîdî'de ise bu hikmetin her zaman anlaşılamayacağı inancı hâkimdir (s. 48-56).

Yazar, değerlendirme bahsinde tek Tanrılı dinlerin en önemli sorununun, insanların zulüm ve haksızlık olarak gördüğü tüm davranışları “hikmetinden sual olunmaz” inancıyla Allah'a izâfe edişleri olduğunu ifade eder (s. 57).

“Ahlâkın Otonomluğu” başlığı altında, zannîliği içerisinde barındıran dili yorumlayanın akıl olduğu vurgusuyla, insanın bilgi aktarını etkin kullanarak ahlâkî doğruyu görebileceği ifade edilmiştir (s. 57-59).

“Allah'ın Fiillerinin Gayeliliği, Ahlâkîliği ve Bilinebilirliği” bahsinde yazar, Kur'an'da tasvir edilen Allah'ın, şuur sahibi, sebepsiz iş yapmayan bir Zât oluşunu ele alırken, insana düşenin, bu hikmeti anlama çabası olduğunu dile getirir (s. 59-60).

İnsan, evrendeki kötülüklerden sorumludur. Yeryüzündeki doğal afet, hastalık gibi olayları dilediğini yapan Allah'la açıklayan Eş'ariler'i ve tüm bunları denenmenin bir ifadesi olarak gören Mutezile'yi yetersiz gören yazar, her nimetin bolca olduğu bir dünyada da insanların tamamına yakınının isyan ederek yine denenmeyi kaybedeceğini iddia eder (s. 60-64).

Kur'an'daki Allah kavramının kudret, adâlet ve merhamet üzerine oluştuğuna dikkat çeken yazar; "...Allah bizi yaratırken ahlâk duygusunu ve bilgisini fitratımıza koymuştur, biz de Allah tasavvurunu bu fitratla oluşturacağız " şeklindeki ifadesiyle, ahlâki doğruyu aramanın denenmedeki önemine vurgu yapmıştır. Hevâsına uymayan, bilgi aktarını kullanarak ve irâdesini eğiten insanların doğruyu bulmadaki kilit vasfı olarak takvâyı görür ve takvâyı açıklar (s. 64-69).

"Allah-İnsan İlişkisinin Ahlâkî Zemine Oturtulması" başlığı altında, Mu'tezile'nin Allah'ın fiillerini hikmet ve adâlet ışığında, Eş'ariliğin ise insanla ilişkiden uzak bir fiil olarak gördükleri belirtilirken, Mu'tezile'de boyun eğişin "saygı" oluşunu dile getiren yazar, Eş'arilik'te hâkim olan teslimiyetin zorunlu oluşu düşüncesini eleştirir. Yazar, yaptığı alıntılarla ilâhî buyrukların gerekçelendirildiklerinden hareketle parçacı-lafızcı okumaları eleştirerek, bütüncül bakışın önemine tekrar dikkat çeker. Güler, tasavvufun Allah-insan ilişkisinin rıza, pratikte ise merhamet ve sevgi oluşundan ve bu eğilimin sapma tarihinden bahseder. Yazar, bu iki sıfatın şarta bağlı oluşunu vurgular. Yani kayıtsız acıma ve sevgi yoktur. Allah-insan ilişkisindeki rahmetin, adâlet duygusu ilkesi oluşunu belirten yazar, merhametin kimlere edileceği hakkında bilgi vermesi bakımından Hz. Âdem ve iblis örneğini verir (s. 69-74).

Sonuç bölümünde yazar, Eş'arilik ve Luther anlayışının benzerliğini ortaya koymaktadır. Gazzâlî'nin şahsında temsil edilen Eş'arilik, Şâfilik ve tasavvufun senteziyle ortaya çıkan Ehl-i Sünnet ideolojisinin antropolojik, psikolojik, sosyo-politik bir sonuç olduğuna dikkat çeker (s. 74-76).

"Allah-İnsan İlişkisinden Doğan Ahlâkî Sorunlar" başlığı altında kaderin tanımını ve erken dönemdeki tartışmaları ele alarak konuyu değerlendirir. Yazar, önceden yazılmış bir kader anlayışının doğru olduğu inancının kaprisli, otoriter, hikmetsiz bir Tanrı inancına götüreceğini dile getirir. Kaderle ilgili ilk dönem tartışmaların Hz. Ömer ve Hz. Ali dönemlerinde belirginleştiğini

belirterek, Emevî iktidarının zulüm ve haksızlıklarını meşrulaştırmada kaderi kullanışlarından örnekler verir ve Eş'arî'de sistemleşen bu teoriyi "teselli teolojisi" olarak nitelendirir. Yazar iki farklı görüşe örnek olarak Ömer b. Abdülaziz'in ve Hasan-ı Basrî'nin "Kader" risalelerini ele alır. Cebri dile getiren Ömer b. Abdülaziz'e karşın Hasan-ı Basrî, Allah'ın ezeli ilmini takdir etmekle birlikte "ilim ma'luma tâbidir, zorlayıcı değildir" ifadesiyle irâde hürriyeti ve sorumluluğa dikkat çekmiştir. Ebû Hanîfe de Allah'ın ezeli ilminin tavsifi oluşunu kabul etmiştir. Yazar yine "Allah'ın ve insanın irâdeleri, hayır ve şerrin kaynağı, ecel-rızık, Allah'ın ilmi ve kader, insan irâdesinin özgürlüğü, hayır-şer" gibi başlıklar altında konuyu tartışır. Kaderle ilgili tartışmalara Kur'an'ın cebr ve insanın hürriyeti, sorumluluğu vurgusunu yapan ayetlerle olan katkısına vurgu yapar, lafzi okumalarla kaderci bir düşüncenin çıkabileceğine ve bu tarz okumanın yanlışlığına bir kez daha dikkat çeker (s. 77-93).

"Kaza ve Kaderin Kur'an'daki Anlam Alanı" bölümünde yazarımız, mezheplerin üzerine çok şey söylemiş olmalarına karşın, sonuç itibariyle kaderin "Allah'ın sırrı" olarak nitelendirildiğini belirterek konuya giriş yapar ve cebr inancının oluşum sürecini anlatır. Ancak Kur'an'dan cebr anlayışının çıkarılamayacağını, kaderin kâinatın umumî kanunlarını ifade ettiğini belirtir.

İnsan, tabiat olayları ve toplumun tesirine rağmen özgürdür. İkbâl ve Fazlurrahman'ın görüşlerine de yer veren Güler, insan irâdesine bağlı Allah'da var olan ahlâkî bir kaderin varlığına işaret eder (s. 93-98).

"Allah'ın Ezeli İlmi ve Kader" başında yazar, ezeli ilim ile kader arasındaki kurulan ilişkiyle ilgili iki yaklaşım olarak Ebû Hanîfe, Mâtürîdiyye kanadı ile ezeli ilmi kabul etmeyenleri tartışır. Her iki tarafın da görüşlerini verdikten sonra Allah'ın ilminin zorlayıcı olmadığı sonucuna varır. Kaderin ezeli ilimde kayıtlı oluşu görüşüne karşı İkbâl ve Davut Rehber'den örnekler verir (s. 98-106).

"Ezelî-Mutlak İrâde ve Kader" bahsinde İkbâl'in dinamik Allah tasavvuru verilir. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin, Allah'ın emri ile dilemesi arasındaki ilişkiyi kapsam açısından izah edişi ve konuyu çözüme ulaştırdığı ifade edilir. Kur'an'ın müşrik bir ortamda vahyedildiği için Allah'ın kudret ve yüceliğini tekrar tekrar vurgulamak durumunda kalışını Fazlurrahman'ın ifadesiyle veren yazar, O'nu güç, irâde ve ilme indirgeyen Eş'ari kelâmını eleştirir. Al-

lah'ın insan irâdesine müdahalesinin (kalbini meylettirme gibi) direkt veya dolaylı olma şartını, insanın iradî bir yönelimi olarak evrensel bir ahlâki kuralı olduğunu ifade eder. Eş'arî kelâmının, tenzih gayesiyle Allah'ın ahlâki sıfatlarını kabul etmeyişiyle Allah'ın ilmi, irâde ve gücü ile insanın ilim, irâde ve gücünün rakip görüldüğünü ifade ederek yine Eş'arîleri eleştirir (s. 107-114).

“Allah ile İnsan Arasında Toplumsal veya Doğal Boyutu Olan Ahlâki Sorunlar” başlığı altında oldukça zengin alt başlıklarla konunun işlendiği görülür. Eceller (s. 114-124) bahsinde Güler, kelâmcılarla filozofların görüşlerini verdikten sonra filozofları tutarlı gördüğünü belirtir. Filozoflar eceli, tabîi ve ihtirâmî olarak ikiye ayırmışlardır. Yazar her ölüm biçiminin Allah tarafından kurallara bağlı kılındığı fikrinin doğru bir okuma olduğunu ifade eder. Sünnî kelâmcıların ecel teorilerini delillendirmede ele aldıkları ayetleri inceler ve Allah'ın doğum ve ölüm kanunlarını koyduğunu ifade eder. İhve-i selâse meselesinde Cübbâî'nin tutukluğu ile Hz. Ömer'in veba karşısındaki tutumunu iki farklı yorum olarak sunar. Tekil erken ölümlerden sorumlu olan sorumsuz devlet adamlarının “ecel” kavramından faydalandığını iddia eder. Yazar dünyanın gelişmemiş ülkelerindeki bebek ölümleri, ölüm yaşı ortalamaları örnekleriyle iddiasını destekler. Yetersiz beslenme, sağlık koşulları sebebiyle 5 yaş altı çocuk ölümlerine dair rakamlar veren yazar, çarpıcı bir ifadeyle konuya dikkat çeker. Bu rakamların en yüksek seyrettiği ülkelerin gelişmemiş, en az ölümlerin yaşandığı ülkelerin ise gelişmiş ülkeler oluşunu yazar şöyle yorumlamaktadır:

“...Bu sonuçları “ecel” ile Allah'a izafe edenlere ancak: “Bu taksimi kurt yapmaz, kuzulara şah olsa denebilir”. Bu ülkelerde yaşayan insanların ömürleri de buna mümasil olarak değişiyor.” (s. 123).

“Doğumlar” (s. 124-126) başlığında İslâm toplumlarında mevcut olan ruh-beden ayrılığı tartışılır ve Kur'an'ın bu ayrımı onaylamadığı dile getirilir. Tüm doğumların Allah'ın belirlenmemiş kaderi oluşuna ve insan irâdesinin payına şu cümlelerle dikkat çekilir:

“...Bir tek nefisten yaratılan Adem ve Havva'dan beri yeryüzüne ne kadar insan geldiyse ve gelecekse, buna insanlar karar veya sebebiyet vermektedir. Bunların sakatlıkları, uzun boylu, yakışıklı-çirkin oluşları, zeki, normal veya

ebleh oluşları da Allah'ın belirlenmemiş kaderine dahil olup, belirlenmesinde insan irâdesinin payı vardır.” (s. 126).

Cinsiyet ve kısırlıkla ilgili Şura 49-50. ayetini, Kur'an'ın vurgu yönü yüksek bir retorik oluşuyla okumak gerektiğini belirten yazar, kısırlığı bir tıbbî bozukluk olarak değerlendirir (s. 127).

Rızık konusunda, Allah'ın nimetlerini tüm insanlığa sunduğu ifade edilmiştir. Zenginlik ve fakirliğin belli şartlara bağlı oluşunu, dünyadan verdiği örneklerle destekleyen ve “Allah, değişebilen kaderi çerçevesinde belli şartlarla insanları rızıklandırmaktadır” diyen yazar, yine bu bölümde konuyla ilgili ayetleri yorumlar.

Yine yazar, fiyatların kontrolünü Allah'a izafe eden Eş'ariler'i eleştirerek, politikacıların bu konuyu istismarına dair örnekler verir (s. 127-133).

Güler, musibetlerin Allah'ın cezası oluşu şeklindeki bir telâkkiyi redderek iradî ve sosyal oluşlarına vurgu yapar (s. 133-134).

Evlenmeler konusunda yazar, duanın da etkisine vurguyu ihmal etmeyerek evlenmenin insanın iradî bir eylemi oluşuna dikkat çeker. Evliliği kader olarak nitelendirilişin, kötü evliliklerde söz konusu edilişini, insanların kolaycılığı olarak görür (s. 134-135).

“Allah ile Kişi Arasındaki İlişkiden Doğan Ahlâki Sorunlar” başlığı altında, hidayet ve dalalet konusu ele alınırken Mu'tezile, Eş'arî, Mâtürîdî ekollerinin konuya bakışları zikredilir. Yine Eş'arîleri eleştiren yazar Mu'tezile ve Mâtürîdîler'i tutarlı bulur ve hidayetin verililişiyile ilgili zikrettiği ayetlerle hidâyet ve dalâletin bireysel ve toplumsal yönüne işaret eder (s. 135-140).

“Teklîf-i mâ lâyutâk” bahsinde Mu'tezile, Eş'arî, Mâtürîdî ekollerinin konuyla ilgili yaklaşımlarını zikreden Güler, Eş'arî düşüncesinin karşısındadır. Yine bu bölümde duanın etkisine vurgu yapılmıştır (s. 140-142).

İstihkak tartışmasında, Eş'arîler'in Allah'ı mutlak güç temeline oturttarak, kâfirlere adâleti gereği ceza veren, mü'minlere ise hibe, lütuf olarak mükâfat verecek olan şeklindeki Allah tasavvurunu reddetmektedir. Mu'tezile ise bu konuyu adâlet ilkesiyle açıklamaktadır. “Âhirette karşılaşılabilecek durumlar

kulun istihkakıdır” diyen Mu'tezile, ameli imana dahil ederek Allah'ın mağfi-ret sıfatına aşırı bir sınırlama getirerek hata etmiştir (s.142-144).

“Allah'ın İmtihan ve İbret İçin Acı Çektirmesi” konusunun ele alınışında “hayatın bir denenme olduğu” vurgusuyla, bu süreçte ortaya çıkan musibetler yine insan eylemlerine ve tedbirsizliğe bağlanmaktadır. Yazar, imtihan aracı bile olmaksızın Allah'ın insanlara acı çektirebileceğini iddia eden Eş'arîleri eleştirmektedir. Mu'tezile ise, Allah'ın acıya karşılık nimetlendireceğini veya ibret kasdıyla insanlara acı verebileceğini savunur. Mâtürîdîler bunu mutlaka bir hikmete bağlamışlardır. Yazarımız üç ekolün görüşlerini vererek eleştirir. Ona göre temel sorun “parçacı okuma”dır. İnsana zarar veren Allah değil yaşamdır. Yazar, zihinlere yerleşmiş olan şerrin Allah'tan gelmiş olması inan-cını sorgular (s. 144-150).

“Çocuklara Dünya ve Âhirette Acı Çektirme” başlığı altında üç kelâm eko-lünün görüşlerini zikrettikten sonra Güler; “teklifin şartı akıl ve bâliğ olmak ise Allah, çocuklara acı çektirebilir mi?” sorusuyla tavrını ortaya koyar (s. 150-152).

Sonuç bölümünde yazar, dindar insanın hayatındaki en büyük yönlendirici gücün Allah tasavvuru olduğu gerçeğinin altını çizerek genel bir değerlendir-me yapar ve insan özgürlüğünün rakibi olarak gördüğü yanlış kader inancının yıkılması gerektiğini belirtir (s. 152-153).

Hassas bir konuyu (gayet çarpıcı bir isimle) okuyucuya sunma konusunda-ki gayretiyle ve alışılmışın dışında ithafıyla dikkat çeken yazar, akıcı ve iknâ edici üslûbuyla dikkat çekmektedir. Güler, kaderi değerlendirirken iki noktaya vurgu yapmaktadır: İlki insanların tamamen özgürce yapıp ettikleri karşılığın-da meydana gelen ahlâksızlıkları Allah'a atfetmelerini çirkin bulur. Oysa Allah, yasaları koymuş ve insanı serbest bırakmıştır. Yazar ikinci olarak da yasaların arkasındaki hikmete vurgu yapar. İnsan, bilgi aktarımını kullanarak bunları bulmaya çalışacak (denenmenin anlamı da işte budur) ve denenmede başarılı olacaktır.

Yazar, insanın bilgi birikimindeki artışa rağmen ahlâki anlamdaki duyar-sızlıktan şikayet etmektedir. Güler, Allah-insan ilişkisinin dinamik, kuralları olan bir ahlâki zeminde oluşunu vurgulamaktadır. Âhiret bu dünyadaki de-

nenmenin sonucudur. İnsanı denenmeye tabi kılan Allah, kullarını özgür bırakmış, onların fitratına ahlâkı koyarak, akıl vererek, peygamber göndererek onlara yardım etmiştir. Bu denenme hevâ sahiplerinin kaybıyla sonuçlanacaktır. Yazar, “denenme” kavramına, önemini sürekli yineleyerek dikkat çekmektedir. Denenmede risklerin oluşu tabiidir. Yazarın tasavvufun ön gördüğü “tek taraflı” ve “zayıflatılmış” Tanrı tasavvuru eleştirisi önemlidir. Yine yazar, cennet ve cehennemi önemsiz gören anlayışları şiddetle kınamasıyla, âhiret ve ahlâkiliğin değerine yaptığı vurgu, Allah-insan ilişkisine getirdiği “karşılıklı bakımsızlık” ifadesiyle farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Ağırlıklı olarak bir Eş’arilik eleştirisi diyebileceğimiz kitabın yüksek lisans derslerinde ve kader konusuna ilgi duyanlar tarafından okunması gereken kitaplardan olduğunu söylemek mümkündür.